ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 6

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 6

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.07.2024
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Yo'ldoshev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.07.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.07.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

МАХМАРАИМОВА ШОХИСТА ТУХТАШЕВНА
«Илтимос» гибрид нутқий акти ва предикативлик 7

ALIMBEKOVA VAZIRA XALIMJON QIZI
Janubi-sharqiy Andijon shevalarida ayrim
Qarindosh-urug‘ atamalarining qo‘llanishi 15

RAJABOVA SADOQAT RASUL QIZI
Etnik arablar shevasida kelishik kategoriyalari
(Samarqand viloyati Ishtixon tumani misolida) 20

TO‘RALIYEV BAXODIR ERALI O‘G‘LI
Savdogar nutqi leksikasi haqida 24

ШАМСУДИНОВА ИХБОЛ
База данных вспомогательных слов
национального корпуса узбекского языка.....28

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Omonimik birliklarning lingvopoetik xususiyatlari 31

UMAROVA SHAXLO BAXRIDIN QIZI
KASHTACHILIK TERMINLARINIG GIPONOMIK MUNOSABATLARI 36

М У Н Д А Р И Ж А

ADABIYOTSHUNOSLIK

MADIRIMOV BAHROM ABDULLAEVICH
Matnga munosabat shakllanishida
ijtimoiy-falsafiy asosning o‘rni
(Abdulla qodiriyning «mehrobdan chayon» romani misolida).....42

TUGALOV TOSHPO‘LAT YULDASHEVICH
Nuriddin Shukurov – mumtoz adabiyot bilimdoni 47

SAYDULLAYEVA AZIZA UBAYDULLAYEVNA
Turkiyada xalq ertaklarining to‘planishi va o‘rganilishi 51

ABDURAHMONOV MAHMARIZO
Abdusaid Ko‘chimov nasriy asarlariga bir nazar 55

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 6
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

«ИЛТИМОС» ГИБРИД НУТҚИЙ АКТИ ВА ПРЕДИКАТИВЛИК

Махмараимова Шохиста Тухташевна,
Термиз давлат университети профессори,
филология фанлари доктори

Дунё тилшунослигининг ҳозирги ҳолатида когнитив, ижтимоий, прагматик, лингвомаданий йўналишларнинг диққат-марказида "лисон-нутқ" масаласини турли даража ва кўринишда намоён қилувчи "тил ва жамият", "тил ва маданият", "тил ва шахс", "миллий тил ва миллий тафаккур" каби субстанциал асосларда ҳал қилинувчи муаммолар туради. Мулоқот жараёнида тилнинг вазифаланиши ва инъикос этилиши масаласи долзарб муаммоларнинг бири бўлиб, айнан мулоқот натижасида вербал коммуникация моҳиятининг аниқлашиб бориши ҳозирда исбот талаб қилмайдиган айниятдир. Шунингдек, нафақат лисон, нутқ, балки коммуникантнинг нутқий хатти-ҳаракати ва умуман, нутқий шахс ва унинг шаклланиши масаласига доир тадқиқотларнинг аҳамияти ортмоқда. Хусусан, миллий муомала ва унинг хусусиятларини текшириш этно ва прагмалингвистиканинг етакчи мавзуларига айланмоқда.

Жаҳоннинг этник манзарасида кузатилгани каби, ўзбек халқининг ментал-лисоний хусусиятлари унинг айнан нутқий этикетида намоён бўлади. Даврлар оша ахлоқий меъёрларнинг нутқий ифодаси сифатида турғун шаклга кирган бирликлари мулоқот хизматини бажара туриб, нутқ одобини юзага келтиради. Нутқ одоби – ижтимоий коммуникациянинг ажралмас, айни пайтда масъулиятли моменти ҳисобланиб, унда маданиятлар тўқнашуви, вербал ва новербал турғун рамзларнинг ифодаси кузатиладики, бу жараёнга бугунги кун илм-фанида ниҳоятда долзарб муаммо сифатида қаралмоқда.

Ижтимоий (социал) коммуникация энг камида учта иштирокчидан таркиб топиб (жонли мавжудотлар, одамлар ўртасидагина), узатувчи субъект (коммуникант) – узатилаётган объект (хабар, маълумот) – қабул қилувчи субъект (реципиент)нинг биргаликдаги – ўзаро алоқа-аралашув фаолиятини таъминлайди. Бу ўринда: ахборотни кодлаш, узатиш, қайта ишлаш, англаш, идрок этиш (расшифровка) усуллари мулоқот воситаларидир.

Ижтимоий коммуникация инсон шахсининг шаклланиш усули бўлиб, индивиднинг ижтимоийлашуви ҳамда ундаги қобилиятларнинг ривожланиши у орқали амалга ошади. Демак, ижтимоий коммуникация кичик социал гуруҳдан тортиб, миллат ва давлат кўринишидаги барча кишилик жамиятлари учун яшаш шарти ва омили бўлиб хизмат қилади.[1]

"Коммуникацияга мантиқийлик – вазифавий хосланганлик хусусияти мансуб бўлиб, уни уч ўлчамли хронотоп (замон ва макон координаталари) характерлайди: **ирсий** (генетик) хронотоп, бунда: ирсий дастур(программа)лар ва биологик образларнинг биологик замон ва макондаги ҳаракати (муайян гуруҳнинг яшаш ҳудудида); **психик** (шахсий-руҳий) хронотоп: муайян шахс томонидан англанган, идрок қилинган фикрлар "манзили"ки, бунда: инсоннинг турмуш фаолиятида такомиллашувчи маънавий ҳаёт; **ижтимоий** (социал) хронотоп, фикрлар ривожи юзага келадиган аниқ бир кишилик жамияти, яъни ижтимоий замон ва макон"[2].

Бу ўлчамлар ижтимоий коммуникациянинг этник ва бошқа маданий гуруҳлар мисолидаги тадқиқига, ўз навбатида мулоқот актидаги ижтимоий-этник нутқий тактиканинг тамойилларини белгилаш, ўрганишга ёрдам беради.

Ижтимоий мулоқотдан пировард мақсад – ижтимоий, маданий, ижодий, эстетик ва бошқа

[1] Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 61.
[2] Юқоридаги манба, 12-б.

эҳтиёжларни қондиришдан иборат. Шунга кўра, мулоқот учта: мазмун, мақсад ва восита каби асосий аспект[1] ҳамда қадрият, мотив, стереотип, аввалдан хулосалаш сингари мураккаб категориялардан[2] таркиб топади.

Нутқда учрайдиган ижтимоий-прагматик ҳодисаларни кўп ҳолларда лисоний қонуниятлар билан изоҳлаш қийин. Масалан, нутқ одобининг илтимос, узр сингари актларининг воситаларида асосан прагматик компонентлар[3] доминантлик қилади. Илтимос ва кечирим моментларининг миллий менталдаги янада уйғун, умуммеъёрий, вариатив элементлари эса, коммуникантлар (бу ҳолатда коммуникант-реципиент тамойили ўз кучини йўқотади) ўртасидаги принципиал-меъёрий алоқага ишора қилади. Ушбу ўринда илтимос ва кечирим актлари тизимидаги барча моментларда предикативлик (ҳукм) категориясини нисбатан ва шартли равишда мавжуд деб ҳисоблашимиз мумкин.

Мулоқотнинг маданий, психологик малакасини такомиллаштириш, нутқий актлар билан боғлиқ коммуникатив-руҳий ҳолатларни онгли бошқара олиш, мулоқот жараёнини лисоний-руҳий жиҳатдан асослаш, тушуниш, шарҳлаш ва коммуникация самарадорлигини ошириш сингари жиҳатлар бугунги кун прагмалингвистикаси, шунингдек, социолингвистиканинг энг долзарб муаммоларидан биридир. Хусусан, миллий маънавият ва шахснинг маданий савияси ва этник характерини намоён қилувчи мурожаат шаклларини социопрагматик нуқтаи назардан ўрганиш бугунги кунда миллий маънавият муаммоси глобаллашган бир шароитда ўта долзарб.

Мазкур мавзу жаҳон тилшунослигида мулоқот, нутқий актлар, дискурс назариялари, шунингдек, лингвомаданият кўлами бўйича улкан ишларни амалга оширган Дж.Остин, Серль, Н.Д.Арутюнова, М.М.Бахтин, А.Вежбицка, Е.И. Беляева, В.ИБеликов, Л.П.Крисин, Е.М.Верешагин, В.Г.Костомаров, А.А.Леонтьев, В.Е.Иосифова, М.А.Егорова, В.И.Карасик, О.Д.Белецкая, Т.В.Абрамова, С.В.Неверов, И.А.Стернин, Н.И.Формановская, Л.В.Цурикова сингари тилшуносларнинг нутқий акт тадқиқига бағишланган ишларида ва ўзбек тилшунослигида асосан М.Ҳакимов, Д.У.Ашурова каби олимларнинг нутқий актлар, сўзлашув нутқи синтаксисига бағишланган, Ш.Сафаров, Г.Тоированинг этносоциопрагматик-таҳлилий тадқиқотлари доирасида қисман ўрганилган. Бироқ ***илтимос*** гибрид нутқий актининг гибрид табиати, миллий, этник маънавиятни, мурожаат қилувчи ва уни қабул қилувчи шахснинг гендер (жинсий) характерини ўзида акс этирадиган миллий-этник ментал ва гендер тавсифи прагматик асосларда тадқиқ қилинмаган.

Ўзбек тилидаги лисоний ҳодисаларнинг нутқий воқеланиши, жумладан, илтимос гибрид нутқий актини социопрагматик нуқтаи назардан, яъни сўзловчи ва тингловчи шахс ҳолати ҳамда нутқ шароити ва вазияти билан боғлиқ равишда тадқиқ қилиш бу борадаги муаммолар ечимига дахлдорлик касб этади. Шу кунгача жаҳон тилшунослигида илтимос нутқий актини систем таҳлил қилиш, бу актнинг нутқий маданиятдаги ўрнини ўрганишдек йирик илмий ишлар бажарилди, аммо уни социал-прагматик жиҳатдан бошқа нутқий актлар тизимида кенг кўламли қиёсий текшириш ҳали амалга оширилганича йўқ.

Маълумки, тил тизимида жамланган бирликларнинг ягона тоифага мансуб эмаслиги социал дифференциалланган гуруҳларнинг фарқли белгисига ва ижтимоий фактор талабига кўра тил бирликларининг танланишини тақозо этади. Бинобарин, лисоний ҳамда коммуникацион вазиятнинг кескин ўзгариши, ахборот узатишнинг, шу жумладан, вербал ахборотнинг қайта ишланиши ва сақланишининг янги усул ва шакллари нутқий вазиятда коммуникантлар учун мос ифода воситаларини саралаб қўллаш имкониятини яратди. Ушбу омил жамиятда ижтимоий стандартлашган хатти-ҳаракатнинг шаклланишига қисман шароит яратиб, ижтимоий

[1] Биркенбил В. Язык интонации, мимики, жестов. – СПб.: Питер, 1997.

[2] Цапина Е.А. Обозначение речевых тактик в диалоге: Автореферат на соисание учёной степени кандидата филологических наук. – М., 2008.

[3] Бу ерда: ҳавола *прагматик компонентлар* атамасига нисбатан қўлланилган. М.Ҳакимов.Ўзбек тилида нутқий актнинг баъзи муаммолари. “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали. 1999 йил №1-сон.

индивидларнинг нутқий маданиятга эришувида такрорланувчи ва турғун, ягона ахлоқий шаблоннинг тил тизими ва қурилмасида вазифалашувини шартлайди. Зеро, Л.П.Якубинский айтганидек, "...кундалик турмушнинг маълум шаблонлари асносида сўзлаш муайян кундалик маиший ҳолатлар ва шаблон мавзуларига гўёки бириктирилган қатор шаблон жумлаларнинг шаклланишига олиб келади"[1].

Аксарият ҳолларда ана шу шаблонлар (ифода формулалари) ментал маънавиятнинг шаклланишида алоҳида таъсир кучига эга ижодкор шахслар (шоир, ёзувчи, сўз усталари в.б.) нинг нутқий шаблонлар ҳақидаги тасаввурига кўра танланган позицияси бўйича қарор топиб боради. Демак, миллий-маънавий, маданий негизни акс эттиришга қаратилган қатор тадқиқотларда ҳам асосан илмий-бадиий асарлардан олинган фактларга таянилиб хулоса қилиниши инобатга олинса, социал-прагматик шартланган нутқ маданиятига доир илмий изланишларда маиший турмуш манзарасини намоён этувчи кенг қамровли (интернет, СМС, ММС ва ҳ.) фактларга табиий равишда эҳтиёж туғилади.

Хусусан, нутқ маданияти моҳиятан прагматик ҳодиса сифатида ўзбек тили нутқ одоби ва маданиятига бағишланган тадқиқотларнинг сўлашувчи нутқига нисбатан унинг жинс, ёш, маълумот даражаси, эгаллаган мутахассислиги, касби ва муайян ижтимоий гуруҳга тегишлилик каби омилларни эътиборга олиб иш кўришни тақозо этади. Шу сабабли, мазкур омиллар тематик томондан таснифланувчи нутқий актларнинг социопрагматик хусусиятларини текширишда асосий мезон бўлиб юзага чиқади.

Шахслараро коммуникацияда мазмуний-мантиқий ахборот алмашинувига ўтилаётганда бевосита нутқий муносабатларга ўтилади, бу эса мулоқотнинг муайян қоидаларига амал қилишни келтириб чиқаради. Мулоқот жараёнида коммуникантлар табиий равишда ана шу қоидаларни бажаришга киришадилар, бу вазиятга вазифа сифатида қараш мулоқот иштирокчиларининг онг ости фаолияти билан белгиланиб, суҳбатдошлар аксарият пайтларда ўзлари амалга ошираётган нутқий "маросим"нинг даврий шаклланиш хусусиятига эга бўлган умуммеъёр эканини пайқамайдилар. Холбуки, нутқий муносабатларда мазкур меъёрдан четлашилган ҳолатдагина, мулоқот иштирокчилари томонидан шу меъёрнинг бузилганлиги англанади.

Демак, алоҳида олинган ҳар бир нутқий ҳолат ўзининг белгиланган меъёрига эга бўлиб, у ана шу меъёрга кўра тематик томондан муайян гуруҳга бирикади. Шу нуқтаи назардан, илтимос нутқий акти ҳам ўзининг ифода бирликлари (шаблон ифодалар) ва ахлоқий-мантиқий, мазмуний характерни белгиловчи вербал ҳамда новербал инъикосининг универсал характерланишига кўра, нутқ маданиятининг даъват ҳамда ундаш маъносини англатувчи тематик гуруҳига бирика олади.

Жумладан, назарда тутилаётган илтимос гибрид нутқий акти тематик жиҳатдан нутқ маданиятининг асосан ундаш тематик гуруҳига мансуб бўлса-да, дискурснинг ташкилий бирликларидан бири бўлган ушбу акт ижтимоий-прагматик хусусиятига кўра локутив, иллокутив, перлокутив, тўғри ва эврилувчан (косвенный) нутқий акт сифатида қараб чиқилади. Нутқий актлар назариясида тизим сифатида ўрганиб чиққан Е.И.Беляева томонидан прескриптив, реквестив, суггестив деб қаралувчи[2] илтимос гибрид актини нутқий актлар характерини сақлаши билан ҳам тадқиқотталаб деб ўйлаганимиз туфайли, ушбу мавзуни ўрганиш ўзбек тилшунослиги ривожи учун аҳамиятли деб ҳисоблаймиз.

Таъкидлаш зарурки, ***илтимос*** актининг гибрид табиати бирламчи адресат факторига кўра аниқланади. Табиийки, прагматик тилшунослик даставвал адресатга мулоқотнинг

[1] Зубарёва А.А. Формулы речевого этикета: социолингвистическое исследование. http/: www.dissazakaz.com/catalog/formuli_russkogo_rechevogo_etiketa_sotsiolingvistich-eskoe_issledovanie.html.

[2] Қаранг: Шилихина К.М. вербальные способы модификации поведения и эмоционально-психологического состояния собеседника в российской и американской коммуникативных культурах. Диссертация на соискание кфн, Воронеж-1999. http://31f.ru/page,6,60-dissetaciya-verbalnye-sposoby-modifikacii-povedeniya-i-emocionalno-psixologicheskogo-sostoyaniya-sobesednika-v-rossijskoj-i-amerikanskoj-kommunikativnyx-kulturax.html

муваффақиятини белгиловчи фигура сифатида қарайди: “(адресат)... маиший диалогнинг бевосита иштирокчи-суҳбатдоши бўла олади, қайси бир махсус соҳа мутахассисларининг дифференциалланган жамоаси бўла олади, у ёки бу даражада дифференциалланган омма бўла олади, халқ, замондош, маслакдош, ҳамфикр, рақиб ва душман, тобе, раҳбар, яқин ва бегона в.ҳ. бўлиши мумкин. У ўзга томонидан бутунлай аниқлаштирилмаган ва конкретлаштирилмаган бўлиши мумкин (эмоционал типнинг турли тарздаги монологик ифодасига кўра) – адресатнинг ушбу барча турлари ва концепциялари мазкур ифода мансуб бўлган инсоний фаолият ва турмуш соҳасига кўра аниқланади”(М.М.Бахтин)[1]. Мулоқот иштирокчиларининг социал статусига ва мулоқотнинг кечиш хусусиятига кўра, илтимос нутқий акти эврилувчанлик хусусиятига эга бўлиб боради. Зеро: “Мақом (статус) – меъёрий категория (тушунча) бўлиб, статусли муносабатларни ўрганиш баробарида, биз табиий тилнинг бутун бойлигидаги кодлаштрилган нюансларнинг ижтимоий шаклланиш тамойилларини ўрганамиз”[2].

Ўзбек тили нутқ одобининг прагматик хусусиятларини аниқлашда мавжуд нутқий актларни ўрганишдаги социал мақомнинг бирламчи ўринга қўйилиши – унинг нутқнинг услубий, модал, эмотив, ижтимоий баҳо жиқатдан хосланган белгилари ўртасида алоҳида ва ҳал қилувчи компонент эканини билдиради. Айнан *нутқ одоби* ва *нутқ маданияти* тушунчалари *илтимос* нутқий актини объектив, турли ракурслардан туриб текширишни тақозо этади. Зеро, нутқнинг стандартлашган вазиятларида юзага чиқувчи ёхуд *амалга оширилиши кўзда тутиладиган* нутқий актлар ўртасида илтимос гибрид акти нутқий маданиятни ташкил этувчи “мулоқот иштирокчилари учун мулоқотни нутқ маданияти қоидаларига мувофиқ олиб боришда жамият томонидан қабул қилинган ва тавсия этилган миллий-хосланган вербал бирликларнинг микросистема”[3]нинг аниқ нутқий вазиятларидаги белгиланган шаклидир.

Хусусан, ўзбек тилидаги ***илтимос*** нутқий акти кўп миллатли ўзбек халқининг қўҳна қадриятларини ўзида акс эттирибгина қолмай, адресатнинг мазкур нутқий ҳолатга бўлган шахсий муносабатидан таркиб топувчи, шунингдек ўз тизимида ундаш, илтижо, талаб, таклиф, маслаҳат, даъват, огоҳлантириш ва ниҳоят, кечирим нутқий актлари деб қаралувчи алоҳида актларнинг хусусиятини ифодалаши, шунга мос мураккаб характери билан ҳам қолган нутқий актлардан кескин фарқланади.

Шунингдек, ўзбек тилида бошқа ментал маданиятларда кузатилмайдиган *андиша, ҳаё, шарм* деган тушунчаларнинг мавжудлиги ***илтимос*** гибрид актининг ижтимоий-прагматик жиҳатдан айнан ўзбек тилида текширилишга муносиб тадқиқот объекти эканини исботлайди.

Нутқ маданиятини ташкил этувчи микросистеманинг ташкилий бирликлари бўлмиш нутқий актлар ўртасида илтимос акти ўзининг нутқий вазиятни диференциаллаштириб берувчи ўзига хос “индикатор”лик хусусияти билан фарқланиб туради. Яъни у: *мулоқотнинг маълумотлилик (информативлик), маълумотсизлик, расмийлик, норасмий, тобелик, адресатнинг муаллифдан мустақил эканлиги ёки акси, турғун, сўзловчининг ўзгарувчан мақоми, таъкид, перформатив вазият, эксплицит, имплицитли перформативлик, эмоционал, адресатга рационал (ўйланган, режаланган) таъсир*[4] ва бошқа белгиларни тафовутлайди.

Ижтимоий мақомнинг суҳбат давомида белгиланган мулоқот тамойиллари асосида суҳбатни ташкил этишидаги аҳамияти илтимос актида бевосита намоён бўлишини иш юзасидан ўтказиладиган мулоқотда қуйидагича текшириш мумкин.

[1] Кобозева И.М. Лингво-прагматический аспект анализа языка СМИ. http:// evartist.narod.ru/text 12/08.htm.

[2] Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Институт языкознания АН СССР, Волгоградский институт, 1991.

[3] Бу ерда: Н.И. Формановскаянинг нутқ маданияти юзасидаги қарашларига урғу берилмоқда. Қаранг: Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Институт языкознания АН СССР, Волгоградский институт, 1991.

[4] Бунда: нутқий актлар назариясидан келиб чиққан ҳолда, мулоқот вазиятларини характерлашга урғу берилмоқда. Қаранг: Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Институт языкознания АН СССР, Волгоградский педагогический институт, 1991.

Иш юзасидан мулоқот тасодифий мулоқотлардан фарқли равишда, суҳбатдошларнинг учрашувигача режалаштрилади. Бироқ, тасодифий мулоқотда ҳам мулоқот иштирокчиларида келишув, битимга келиш зарурати билан, иш юзасидан мулоқотга доир тактика ва стратегия ситуатив тарзда ишлаб чиқилади. Зеро, муомала ўз моҳияти ва тузилишига кўра мураккаб ахлоқий ҳодисадир. Унда кишининг ахлоқий онги (мотив, истак, унга эришиш йўлини танлаш), ахлоқий фаолият (хатти-ҳаракат), ахлоқий муносабат (баҳолаш) ва кишининг унга муносабати намоён бўлади. Шахснинг нияти (майли) замирида уни у ёки бу мақсадга ундовчи манфаатлар мавжуддир. Манфаатлар ижтимоий ва шахсий қимматга эга бўлиб, маълум бир эҳтиёжлардан ҳосил бўлади. Инсоннинг мақсади доимо асосланган бўлади. Сабаб (важ) муомала одобининг, хатти-ҳаракатнинг, қилиқнинг бир қисми бўлиб, бирор ҳаракатни бажаришда унинг яхши ёки ёмон эканлигини баҳолашга асосланилади.

Демак, юқорида айтилган иш юзасидан мулоқот жами бешта босқични ўз ичига олади. Булар:

I. Иш юзасидан мулоқот ғоясининг шаклланиш босқичи. Уни мулоқот ташаббускорининг қатор ҳолатларни уюштирган ҳолда, тегишли қарорни қабул қилиш истаги ташкил этади. *Камолова ёндафтарига алланималарни қанд этиб бўлгач, ҳамон сиполик билан Қодировага қаради. – Яна бир масала... «Бу нозик масала», деган экан бир шоир... – Камолованинг тиниқ шаҳло кўзлари кулимсиради. – Бу масалада бизни муҳтарама ўқитувчимиз Барно опа огоҳлантирдилар. Албатта, Зебо Қодировна, сизнинг бу ишдан яхши хабарингиз бор. Сўз жиянингиз Анвар Афзалов ҳақида боради* (Ҳамид Ғулом, Қорадарё).

II. Тайёрлов босқичи (материал таҳлили). Бунда материал тизимга солинади, қайта ишланади, келишув нутқи ёхуд маърузасининг ғоя ва режаси юзасидан шахсий позиция, стратегия ишлаб чиқилади: *Марвдаги воқеаларни Қундузда туриб эшитган Бобур Шоҳ Исмоилга махсус мактуб йўллаб, уни Шайбонийхон устидан эришган катта ғалабаси билан табриклаган, сўнг хон ҳарамидаги эгачиси Хонзода бегимни бешикаст Қундузга жўнатиб юборишни илтимос қилган эди*. (П.Қодиров, Юлдузли тунлар)

III. Мулоқот босқичи. Бунда қуйидаги фазалар ажратилади. *1. Саломлашув. 2. Томонлардан бирининг муаммони ўртага ташлаши – илтимоси (таклифи). 3. Эътибор билан тинглаш ва ахборотлар алмашинуви. 4. Муаммолар ечими юзасидан ғоя ва тахминларнинг илгари сурилиши. 5. Муаммони ечишга доир оптимал усулнинг изланиши:. Хон иккиланиб турганини кўрган мулла Абдураҳим изғиринда лаблари кўкариб, илтимос қилди: - Ҳазратим, биз сизнинг улуғ жонингизни хавф-хатардан узоқроқ тутмоғимиз даркор. Моваройуннаҳрдан келадиган қўшинни кутайлик* (илтимос: таклиф, даъват). Ёки: - *Қўйиб юбор болаларни, доноларнинг доноси. Сендан илтимос қиламан, уларни менга бер*. (Ч.Айтматов, Оқ кема) *6. Қарор қабул қилиш: - Илтимос, Владимир Васильевич, янги подстанция қурулгунча шундай қилиб турасиз. Хайр*. (Ў.Ҳошимов, Икки эшик ораси) (бунда илтимос таъкид ва буйруқ акти вазифасида). *7. Якуний сўзлар ва хайрлашув.*

IV. Суҳбат, мулоқот, келишувнинг таҳлилий босқичи. Таҳлил ўз ичига “нимага эришилди?” ва “нимага эриша олмадик?” саволлари қаторида “нега эриша олмадик?” сингари саволларни ҳам қамрайди. Айнан шу босқич илтимос актининг гибрид табиатини намоён этиб, унинг стратегик хусусиятларини белгилаб беради. Зеро, “эришиш” ғояси илтимос актининг вербал ва новербал воситаларини ўз ўрнида, маҳорат ва юксак зийраклик билан қўллашни шартлайди. Ҳар бир ижтимоий мақомнинг “натижа” ва “мағлубият” йўли томон кетишини уларнинг мулоқот маданиятини қай даражада эгаллаганлиги, алоҳида олинган нутқий вазиятлар тўғрисида шаблон тушунча ва кўникмага эгалиги ва эга эмаслиги кабилар белгилайди. Мана шу ўринда, объектив фактларни субъектив хусусиятлардан фарқлаш керак бўлади.

V. Ҳамкорлик истиқболи, стратегиясини ишлаб чиқиш босқичи. Иқтисодиётда келтириб ўтилган IV-V босқичлар ҳал қилувчи босқич ҳи-

соблангани учун, тадбиркорлар ўртасида илтимос нутқий акти юзасидан у билан боғлиқ нутқий шаблонларнинг энг самарадор бирликларидан фойдаланиш кўп кузатилади: **-** *Домлажон, менгина ўлай, соддалик қилиб алдандим, сизни бекорга хафа қилган бўлсам, кечиринг* (П.Қодиров, Айра институтга кирмоқчи) (гўё узр вазифасида келаётган илтимос акти).

Эътиборлиси шундаки, норасмий, иш юзасидан ўтказилган мулоқотларда ҳам, суҳбат ташаббусчиси илтимос акти стратегиясининг 4-5-босқичига аҳамият беради. Гарчи, илтимос натижасиз кечган бўлса-да, илтимос ўзини йиллар давомида эслатиб туради ва шу орқали ўз ишини "давом эттиради": - *Ёзда шунча илтимос қилдим, - дейди шанғиллаб. – Жон ака, сиз чўлда кўп юрасиз, бир арава саксовул обкеб беринг деб.* (Ўткир Ҳошимов, Икки эшик ораси)

Предикативлик – ақлий фаолиятининг маҳсули бўлиб, бунда икки ҳодисани: предикация жараёни ҳамда предикативликни фарқлаш лозим бўлади. Яъни, предикация – (предмет ва белгининг логик ҳукм остида бирлашуви) фикрлаш жараёнида юзага келади, унинг ҳосиласи сифатидаги реализацияси – нутқий шаклга эга бўлган гап (модель, конструкция) эса мазкур фикрий типик денотатив вазиятни номлайди (ифодалайди). Ҳолбуки, гап ўз навбатида аниқ денотатив вазият ҳақида хабар беради[1].

Мулоқот, одатда гаплардан ташкил топади. Бироқ муайян бир конструкцияларнинг ўрнини босувчи вазифавий ўринбосарлар ҳам борки, улар оғзаки нутққа хос бўлиб, кўп ҳолларда предикативлик хусусиятига эга бўлавермайди. Бу борада ҳам икки ҳодисани: фактуал ва ахборотли мулоқотни ажратиш лозим бўлади. Фактуал мулоқот предметли фактик ахборотни ташимайди, у ҳиссий-психологик характерга эга бўлиб, кейинги мулоқот туридан информацион-амалий эмаслиги билан фарқланади (***Оббо!, Наҳотки?, Ана холос!*** сингари). Ёки: илтимос ва кечиримнинг: ***илтимос, ижозат беринг, кечиринг*** (бирор нарсага эгалик қилиш учун ёки бирор манфаатни кўзлаб рухсат, ижозат сўраш, ножўя ҳатти-ҳаракат учун кечирим сўраш моментига нисбатан масъулият ва алоҳида ҳурматнинг расмий ифодаси) ва асосан ёрдамчи ва кўмакчи феъллар орқали ифодаланган конструкциялар (шахснинг мавҳум, субъектив ҳиссий-руҳий ҳолати билан изоҳланади) нинг ўртасидаги фарқ ҳам ушбу фикрга далил бўлади. Фактуал ва ахборотли мулоқот ўзаро чамбарчас ҳолда мавжуд бўлади. Унинг биринчиси икинчисига мулоқот давомида гўёки "едирилади".

Мулоқотнинг новербал ҳолатида инсон ўз фикр-мулоҳазасини ҳолат, тарз ва жестлар, проксимика ва ҳ. орқали ифодалайди. Новербал мулоқотда ахборотнинг 70 фоизини коммуникант визуал (кўриш) йўли орқали қабул қилади. Демак, мимика, жест, кинесика (киши ҳис-туйғуларининг ташқи ифодаси бўлмиш қиёфа, визуал коммуникация (кўзларнинг ҳаракати, нигоҳлар), ҳ.) ҳамда бошқа экстралингвистик фонатив воситалардан ташкил топувчи мазкур типдаги мулоқотда предикат ва предикатив кўламнинг мавжудлиги ҳақида қатор баҳсли мулоҳазаларни келтириш мумкин. Зеро, мулоқотнинг ўзига хос стратегияси бўлмиш яна бир воситаси – сукут ҳам тил ҳодисаси сифатида эътиборталаб. Нутқий актда фикр инъикосининг ноль кўрсаткичли[2] ушбу новербал муқобили ёрдамида таъкид ва тасдиқ, ваъда, розилик, кутиш, ишончсизлик ва баҳолаш сингари ижтимоий маъно юзага келади: *Очилнинг рангида қон қолмаган, аъзойи бадани қалт-қалт титрарди. – Муроджон, ука, ўша жой... Менга ўша қизнинг адреси керак. – Ҳозир билиб чиқаман, сиз шошмай туринг.* (П.Қодиров, Уч илдиз) Ёки: – *Яна бир илтимосим бор, Гавҳар, - деди у ва титраб гапирди: - Борди-ю, бошқа киши яқин туюлса... Энди айтиб бўлмайди-да. Агар бошқа биров билан бўлиб кетсангиз, мендан яширманг. Шу бирга ўтказган дамларимиз ҳурмати очиқ айтинг. Менда бундан мавҳумлик ёмон. Мабодо ўшан-*

[1] Андреева С.В. Элементарные конструктивно-синтактические единицы устной речи и их коммуникативный потенциал: Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора филологических наук. – Саратов 2005.

[2] Переверзева С.И. Невербальный коммуникативный акт утешения: материалы к построению словаря невербальных коммуникативных актов.http://www.dialog-21.ru/dialog2009/materials/html/59.htm

дай бўлса икки энлик хат... Хўпми?.. (П.Қодиров, Уч илдиз)

Ўзбек тили нутқий этикетидаги узр, кечирим актидан фарқли ўлароқ, у билан бирга бир тизимда мавжуд бўлувчи илтимос акти бирликлари предикацияга деярли хизмат қилмайди, улар вербал ва новербал ҳолда келишидан қатъи назар, символик моҳиятга эга бўлади: а) кечирим актида: *-Қулингизни авф этинг, сизни кутиб ололмадим*. (П.Қодиров, Юлдузли тунлар) ва б) илтимос актида: *У тиззаси билан юриб Бобирга яқинлашар экан, йиғлаб илтижо қилди: - Раҳм қилинг!* (П.Қодиров, Юлдузли тунлар)

Баъзи ҳоллардагина акт иштирокчиларининг учрашуви билвосита ва бевосита бўлишидан қатъий назар, коммуникант ва реципиентга мулоқотни бошқарувчи етакчи ғоя аниқ маълум бўлади. Бу эса кечиримнинг айнан ҳукм – предикат орқали юзага чиқишини таъминлайди: *Ўзи пойгакроққа ўтирди ва пешонасини қаттиқ қисиб, ҳазин товуш билан: - Темир Акбарович, мендан хатолик ўтган экан, энди тушундим, - деди. - Сиз тўғри айтган экансиз, Тошевни аллақачон чақиришиз керак экан*. (П.Қодиров, Уч илдиз) Мазкур нутқий жараёнда узрнинг аниқ ифодаси кузатилмаганлидан қатъий назар, уни оҳанг бошқарганлиги боис, бу ҳолатни ҳам кечиримнинг новербал кўриниши деб олиш мумкин.

Илтимос ва кечирим актларининг лисоний характерини айнан унинг нутқий хусусиятига қараб белгилаш қийин, чунки, илтимос ва кечирим моменти ўз номи билан икки индивиднинг ижтимоий-психологик юзма-юз келишига ишорадир, ундаги мурожаатларнинг миллий ментал усулда изоҳланишини эса табиийки, ижтимоий омил белгилайди: *- Тўй қачон энди, Ражаб ака? Кўпкарига олган улоқчамиз қариб, тишлари тушиб кетди-ку. – Э, сўрама, ука. Маҳалла-кўйдан ҳам уялиб юрибман.* (П.Қодиров, Қадрим)

Шунингдек, илтимос ва кечирим актлари бирликларининг кўчимлар(асосан истеҳзо, киноя) ёрдамида келиши мурожаатларнинг ижтимоий-руҳий, ахлоқий статусини белгилайди: *- Ўртоқ Ғуломов, қани, овқатга марҳамат!*

-Раҳмат, мен яқинда овқатланган эдим.

-Илтимос қиламиз, жилла бўлмаса татиб кўринг...

Ғуломов вилкани қўлига олди:

-Нима гап ўзи?

-Гўшт ҳидланган,- деди кимдир. (П.Қодиров, Қадрим)

Баъзан, нутқий актнинг прагматик компонентлари мулоқотнинг табиатига боғлиқ ҳолда илтимоснинг нутқий ифодасини турли синтактик қурилмалар орқали бошқаради: *- Мен сизга қуюғидан дедим! – кулиб гапирди Зулайҳо. – Ошпаз бўлгансиз-ку ахир. Қуюғидан деганда гўшти билан донидан кўпроқ сузмайсизми?* (П.Қодиров, Қадрим) Ёки: *- Ўртоқ профессор, битта савол бор...* (П.Қодиров, Қадрим)

Ўз-ўзидан маълум бўладики, мулоқот жараёнининг тури (ҳамкорлик, қарши кураш, ҳамкорликдан бўйин товлаш, бир томонлама қарши курашиш, келишувли ҳамкорлик, мураккаб ҳамкорлик ва б.)га ҳамда мулоқотнинг шаклига кўра предикативлик у ёки бу даражада намоён бўлади. Масалан, баъзи ўринларда кечирим расмий тарзда ифода этилади-ю, бироқ, контекстнинг моҳиятида унинг ёрдамида тахмин қилиш, умидланиш ва ҳатто, ваъда актининг юзага чиққанлигини кўриш мумкин: *Ашур безовта эди. Мутахассис унга қараб деди: - Кечирасиз, йигит, сизга бошқа иш беришар.* (П.Қодиров, Қадрим)

Вербал ва новербал мулоқот пировард натижада – ақлий фаолиятнинг бошқаруви остида кечишини назарда тутарканмиз, жамият учун ижтимоий аҳамияти кўпроқ бўлган новербал мулоқотдан коммуникантлар кўпроқ тушунча ва билимга – ахборотга эга бўладилар. Шунингдек, инсоннинг ўзга шахс томонидан айтилган сўзга ишончи 20 фоизни ташкил этгани ҳолда, новербал мулоқотдаги ишончи 30 фоизни кўрсатгани олимлар томонидан исботланган[1]. Негаки, вербал мулоқот: оғзаки ва ёзма нутқ малакаси, денотат ва коннотат каби тушунчалардан иборат мулоқот тизими бўлса, ундан фарқли ўлароқ, новербал мулоқот – таъсирчанлик,

[1] Вербальные и невербальные коммуникации. Характеристики общения. Личность как субъект общения http://www.volsu.ru/Volsu/news/diser/avto/avto295.doc

ички сезги, ҳолат ва масофа, қиёфа, визуал (нигоҳлар) алоқа, бош ирғаш, пауза ва сукутдек йирик тизимга эга. Бинобарин, бундай ўзига хос ижтимоий мақомни белгилаш, аниқлаш, кашф этишдек аҳамиятли алоқавий тизимлардаги ижтимоий социал-психик, ахлоқий маъно(ҳукм, моҳият) билан предикат ўртасида боғлиқлик борми, масала мана шу ерда...

Rezyume. Maqolada nutqiy aktlar tizimida alohida o‘rib tutuvchi, o‘zida bir necha nutqiy aktlarga taalluqli xususiyatni namoyon eta oluvchi iltimos gibrid akti hamda unda predikativlikning voqelanishi haqida so‘z boradi.

Resume. The article examines the issue of the hybrid nature of the act of request, which is unique in the system of speech acts, exhibiting characteristics characteristic of several speech acts. Also, the method of implementing predicativity in a given speech act is considered.

Резюме. В статье рассматривается вопрос о гибридной природе акта просьбы, который является уникальным в системе речевых актов, проявляющий характеристику свойственных нескольким речевым актам. Также, рассматривается способ реализации предикативности в данном речевом акте.